

«мы» **mā**. Такое явление имеет место быть почти во всех рассказах Джамаль-заде, особенно если они ведутся от первого лица, например, «Сладкозвучный фарси», «Политик», «Чудеса в решете».

Также наблюдаются формулировки, распространенные только в разговорном языке: «по имени Хасан» **hasaninām** вместо литературного **be nām-e hasan** либо же, характерное для простонародья, выражение «мать Хасани» **mādar-e hasani**, так часто называют жену по имени сына. При счете людей писатель смело применяет недопустимый в книжном языке нумератив **ra's** «голова» для счета скота: «десять носильщиков» **dah ra's hammāl**. В плане просторечной фразеологии наиболее употребимыми являются глагольные ФЕ как многокомпонентные, так и двухкомпонентные.

В сборнике «Были и небылицы» просторечные элементы находят свою реализацию в основном в словах автора, когда повествование ведется от первого лица, часто в языке героев произведения, реже непосредственно в словах самого Джамаль-заде. Они не стоят особняком, а умело вплетаются в общий контекст, задерживают внимание читателя в тех местах, которые хотел выделить писатель. Слова, льющиеся из уст героев Джамаль-заде, дополняют художественные образы, разоблачают их, иногда заставляют читателя не просто смеяться, а даже хохотать. Такой эффект является показателем уникального мастерства и таланта писателя, в то время как сам Джамаль-заде за всю свою долгую жизнь полностью провел всего пятнадцать лет в Иране.

Подытожив, необходимо отметить, что если с точки зрения фонетики в произведениях писателя нет каких-либо отклонений от литературной нормы, то уже на морфологическом и синтаксическом уровне используются некоторые разговорные элементы, а в лексическом аспекте просторечия и фразеологические единицы преобладают над словами нейтрального и книжного стиля.

Таким образом, как думается, Джамаль-заде создал свой неповторимый стиль в виде синтеза разговорных и литературных элементов на разных уровнях, включающий весомый (огромный) пласт фразеологии.

Похоже, что писатель стремился передать и укоренить это народное наследие среди самих же иранцев, сделать его доступным и для иностранцев. В своих рассказах Джамаль-заде показал, что просторечная лексика и фразеология должны стать сокровищницей, от которой как персы, так и иранисты, востоковеды не должны отрываться, а использовать для более глубокого познания иранской культуры.

Источники и литература

1. Быстрова Е.А. и др. Учебный фразеологический словарь русского языка: Пособие для учащихся нач. школ. – Л.: Просвещение, 1984.–271с.
2. Голева Г.С. Фарси-русский фразеологический словарь. – М.: Грааль, 2000.– 648 с.
3. Джамаль-заде. Всякая всячина: сатирические и юмористические рассказы. Пер. с перс. – М.: Худож. Лит., 1967. – 303с.
4. Персидско-русский словарь в 2-х томах. Свыше 60 000 слов./ Под ред. Ю.А.Рубинчика. С приложением грамматического очерка персидского языка. – Т.-I.- М.: Советская энциклопедия, 1970. – 784 с.
5. Персидско-русский словарь в 2-х томах. Свыше 60 000 слов./ Под ред. Ю.А.Рубинчика. С приложением грамматического очерка персидского языка. – Т.-II.- М.: Советская энциклопедия, 1970. - 848с.
6. ۳۷۹، یکی بود و یکی نبود/ نوشته مهرداد علی جما لزا ده؛ به کوشش علی د هیا شی- تهران: سخن، ۱۳۷۶-۱۳۷۰ جما لزا ده، مهرداد علی ،
7. Дорри Дж. Связь современной персидской прозы с литературой Запада// Иран сегодня. – 2004. – №2(4). – С. 26-27.
8. Пейсигов Л.С. Лексикология современного персидского языка. – М.: Издательство МГУ, 1975. – 207с.
9. Розенталь Д.Э., Теленкова М.Н. Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителя. – М.:, 1985. – 399 с.
10. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. – М.: Восточная литература, РАН, 2001. – 600 с.
11. Слинкин М.М. Очерк истории персидской литературы. Учебное пособие. – Симферополь: Издательство ТЭИ, 1999. - 230с.
12. ۱۳۷۹جوبیارلحظه ها ، اد بیات معا صر فا رسی (نظم و نثر) از د کتر محمد جعفر یا حق ، تهران ، سال

Норець Т.М.

ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО АСПЕКТУ ВАРІАЦІОНАЛЬНОСТІ НА ФОНЕТИЧНОМУ РІВНІ МОВИ

Комунікативний підхід у вивченні мовних явищ, який передбачає розробку теорій вивчення мови як засобу комунікації є одним із актуальних аспектів мовознавства. Він передбачає вивчення мови в соціальному контексті, а не як суто формальної системи поза умовами її реального функціонування.

Перенесення акценту на соціальність мови вимагає по-новому розглянути цілий ряд факторів, інтерпретація яких можлива тільки при урахуванні поза лінгвістичних умов здійснення комунікації. В цьому зв'язку особливе місце в розробці багатьох проблем мовознавства посідають дослідження соціально-стилістичного плану, т. я. «ні одне нове явище (фонетичне, лексичне, грамагічне) не може ввійти в систему мови, не пройшовши довгого і складного шляху жанрово-стилістичного випробовування і обробки» [1, 243]. Соціолінгвістичний аспект дослідження варіативності передбачає встановлення залежності особливостей мови від різних соціальних характеристик мовців(стать, вік, рівень освіти, професійна приналеж-

ність, походження, місце народження і т.і.) і від умов мовленевої ситуації. Урахування цих факторів спрямовує вивчення живого мовлення в соціологічно орієнтований напрям.

В цьому зв'язку, при дослідженні звукових одиниць сучасної французької мови велику увагу приділяють співвіднесеності мовних і соціально-стилістичних структур, що пояснюється неможливістю традиційного підходу до цілого ряду явищ звукового варіювання, які базуються на розумінні мов.

Включення екстралінгвістичних ознак в лінгвістичні дослідження, виявлення варіантів, і що надзвичайно важливе, доведення регулярного характеру їх функціонування – ось ті основні положення, завдяки котрим вивчення процесів варіативності виходять за межі вузькоструктурного підходу і відображають весь складний комплекс екстралінгвістичних факторів, які впливають на реалізацію фонетичної системи мови.

При вивченні звукової варіативності мови, необхідно звернути увагу на поняття «мовна ситуація». Процес вибору конкретних одиниць із ряду тотожних регламентується нормою мовної поведінки, яка залежить від декількох факторів:

- теми спілкування
- соціального становища мовця або/і того, хто слухає
- мовної ситуації.

Треба наголосити, що мовна ситуація має великий вплив на реалізацію фонемного складу. В поняття мовної ситуації включаються наступні екстралінгвістичні фактори: 1) ціль і предмет висловлювання, 2) ступінь підготовленості того, хто говорить, 3) відносини між тим, хто говорить і тим, хто слухає, 4) соціальний статус того, хто говорить, 5) відношення того, хто говорить до змісту висловлення, 6) соціальні умови спілкування, 7) зовнішні умови спілкування 8) ознаки, пов'язані з предметною ситуацією мови: умови, в яких знаходиться той, що говорить, наявність, або відсутність предмета в момент мовлення, часова характеристика розмови, висока, або низька частотність ситуації, взаємне положення мовців, 9) ознаки, пов'язані з учасниками комунікативно акту: активна, або реактивна роль в процесі комунікації, кількість учасників комунікативного акту, соціальні і психологічні характеристики, ступінь знайомства, офіційні, або неофіційні відносини, соціальна роль, обізнаність про предмет мови, настрої на оціночне відношення, підготовленість/непідготовленість мови.

Не менш важливим є урахування інтралінгвістичних причин при вивченні джерел варіювання на фонетичному рівні мови. Вони поділяються на внутрішньо структурні і між структурні. Відомо, що мова – це певний континуум, в якому неминучим є вплив одного звука на інший в процесі фонації, що викликає таке явище як коартикуляція, тобто одночасна артикуляція елементів, які належать до різних звуків. Це призводить до взаємного перекриття кордонів сегментних одиниць. Взаємне пристосування одиниць має тісну взаємодію з іншими умовами фонації. Ступінь варіювання звука залежить від його позиції у висловлюванні. Експериментально доведено, що довжина голосних, які знаходяться в абсолютному кінці висловлювання збільшується, а звукові елементи, які знаходяться на початку ритмічної групи відрізняються більшим ступенем інтенсивності і меншому ступені підлягають кількісній редукації. Акустичні характеристики сегментних одиниць обумовлені також їх інгерентною довжиною і характером складу (відкритий чи закритий), кількістю звуків в складі. Між структурні модифікації пов'язані зі зміною чи стабільністю елементів, викликаних взаємодією цього ярусу мови з її іншими ярусами. Досліджуючи модифікації, що відбуваються на фонетичному ярусі мови, варто звернути увагу на точку зору Реформацького А.А., щодо кількості рівней, які він виділяє, здійснюючи фонетичні дослідження. Автор вважає, що їх існує три :

- 1) Підфонемний рівень (фонетичний, варіативний), для якого будь-яка відеограма достатня як показник суто лінійного сегментування.
- 2) Фонемний (фонематичний) рівень, на якому визначення одиниць вже потребує не тільки експериментальних фізичних даних, а і парадигматичний аналіз за опозиціями.
- 3) Над фонемний (суперсегментний) рівень, тобто рівень. Який не пов'язаний з якостями самих фонем, а з різними накладками і суперфонемним сегментуванням мови.

Автор наголошує, що рівень 1 і 3 пов'язані між собою безпосередньо, а рівень 2 пов'язаний з ними опосередковано. Таким чином, основним є сегментний, фонемний рівень, а над фонемний і під фонемний рівні є віносними.[2, 121]

Досліджуючи процеси варіативності в мові, французький лінгвіст Фрасуза Гаде, виділила такі її типи:

- 1) регіональна варіативність (variation regionale)
- 2) соціальна варіативність (variation sociale)
- 3) стилістична або ситуативна (variation stylistique ou situationnelle)
- 4) варіативність часова або діахронічна (variation temporelle ou diachronique)
- 5) статтєві відмінності (variation sexuelle)
 - а. вікові відмінності (variation de l'age)
- 6) інгерентна варіативність (variation inherente)[3, 28]

Вищезазначені типи варіативності властиві будь-якому ярусу мови, тобто є мовними універсаліями.

Варіативність на фонетичному рівні мови – є надзвичайно складним явищем у зв'язку з підвищеною нестабільністю орфоепічних норм вимови не лише в перспективі історичного розвитку, а й на синхронічному зрізі. Прийнято говорити про два типи такої нестабільності, неоднозначності мовної норми [4,19;27], що потребує вибору одного з варіантів і є начебто подальшим обмежувачем системи, у певний спосіб гальмуючи її розвиток.

У разі варіантності система мови має два чи більше „виходи” в мовлення, два чи більше варіанти реалізації тієї чи іншої мовної одиниці, з яких нормативним все-таки визначається лише один.

У разі ж варіативності всі наявні варіанти вимови визначаються, як правило нормативними. Щодо цих двох типів варіантів Л.А.Вербицька пропонує термін „варіантність 1 і 2 типу” [5, с.11; 23; 33].

Варіантність – спосіб існування мовної системи й норми. Під варіативністю, слідом за Л.А.Вербицькою

[6] розуміємо існування на певному синхронному зрізі двох (чи декількох) рівноправних можливостей позначення однієї й тієї ж мовної сутності. Варіантність – це передусім властивість, притаманна мові загалом, яка може бути охарактеризована як потенційна властивість передачі одного й того ж різними мовними засобами [7, с. 141]. Варіативність розглядається як одна із причин виникнення варіативності і визначається цілим рядом умов(наприклад, сусідніми звуками, місцем у слові). Термін варіантність вживається на позначення варіантів мовної системи, наприклад, при порівнянні територіальних і національних варіантів літературної мови. Під варіативністю розуміються припустимі з погляду даної функціональної системи видозміни мовних одиниць, зумовлені й передбачувані умовами, ситуаціями і контекстами їхньої реалізації, які є обов'язковими для всіх членів даного мовного колективу.

Мінімальне висловлення, за рідкісним винятком, становить, безперервну звукову послідовність. Фонема, і навіть окремо взятий звук не є предметом дослідження фонетистів. Фонема реалізується через варіанти чи алофонами (термін Ю.С.Маслова: [8, с.48]),чи алофони. Сегменти ж штучно виділені з мовленнєвого потоку, деякою мірою відрізняються від відповідних їм еталонів – ідеальних моделей. Тому можна зробити висновок про те, що варіативність фонем у потоці мовлення є основною властивістю продукту мовленнєвої діяльності звучного тексту.

У сучасних дослідженнях виділяють два типи варіативності: внутрішньоструктурну і зовнішню. Перша передбачає вплив власне фонетичних умов реалізації на сегментні характеристики мови. Безпосереднє фонетичне оточення і просодичні умови вимови зумовлюють алофонічні зміни фонем за їхньою реалізації в мовленні. В основу другого типу варіативності покладено співіснування паралельних способів вираження, що мають спільне лінгвістичне значення, але різняться відтінками чи сферою поширення.

При розгляді норми вимови доцільно розглядати два її аспекти - орфоєпію, яка визначає нормативний фонемний склад слова, і орфофонію, що займається нормативною реалізацією фонем, тобто особливостями вимови різновидів фонем – алофонів. При цьому співіснування двох різних можливостей вираження однієї й тієї ж мовної сутності становить мовну варіативність, на відміну від варіантності, як особливої ознаки мови, пов'язаної з різними сусідніми звуками чи місцем у слові й позицією стосовно наголосу. У зв'язку з цим можна говорити про орфофонічну варіативність і орфофонічну варіантність. „Взаємовідношення системи з орфоєпічними і орфофонічними варіантами є різними. Так, орфоєпічна варіантність, як правило, усвідомлюється носіями мови і підлягає кодифікації. Орфофонічна варіантність, що можлива лише у фонологічній системі, досить часто не помічається пересічними носіями мови, які не мають фахової фонетичної підготовки, а, отже не усвідомлюються ними”[7, с.142]. Варіантність окреслює характеристику сучасної орфоєпічної норми, яка з'являється як сукупність мовних засобів, що варіюють залежно від соціального і стилістичного чинників.

Таким чином, способом функціонування фонетичної системи мови є варіантність, що виникає внаслідок вияву однієї з універсальних мовних властивостей – варіативності, при цьому варіантність – існування декількох способів звукового вираження однієї й тієї ж мовної сутності, а варіативність – здатність мовних одиниць мати більше, ніж один спосіб звукового оформлення. При цьому встановлення характеру виявлення варіантів вимови і їхня ієрархізація у конкретному ідіолекті виявляється зумовленою сукупністю параметрів стратифікаційної і соціальної фонетичної варіативності як суттєвої характеристики фонологічної системи мови.

Соціальний статус носія мови тісно пов'язаний з поняттям „стилю вимови, який встановлюється лише з детальною характеристикою соціального „обличчя” мовця. З точки зору психології і фізіології стилі вимови - це „акустичні еквіваленти перебудов внутрішнього середовища організму”, які в свою чергу, корелюють зі змінами ситуації спілкування [9,с.43]. Основною одиницею соціальної стратифікації мови є соціолект – типовий для певної соціальної групності мови варіант, однією з характеристик якого постає фактор статі мовців, чи сексолект. Дихотомія чоловіче/жіноче перебуває в центрі уваги медицини, біології, психології, соціології, культурології та інших наук. Гендерна варіативність мовленнєвої поведінки є предметом для вивчення на різних рівнях мови, в тому числі і на фонетичному. За умови рівності інших соціальних умов чоловіки і жінки обирають різні стратегії мовленнєвої поведінки, що виявляється в моделях побудови текстів, у використанні мовних засобів, в асоціаціях, що виникають у жінок і чоловіків.

Вивчення гендерної варіативності у вимірах соціофонетики дозволяє встановити наявність не абсолютних особливостей вимови в мовленні чоловіків і жінок, а розбіжності вимови щодо конкретних фонетичних перемінних, які підтверджують виділення чоловічого і жіночого гендерлектів. Гендерна варіативність впливає на вибір засобів на сегментному і супрасегментному рівнях.

Джерела та література

1. Бахтин Н.И. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
2. Реформатский Н.А. Из истории отечественной фонологии. – М.:Наука. – 1970. – 527 с.
3. Gadet F. Le français ordinaire. Linguistique. Paris.: Armand Colin. – 1989. – 182 p.
4. Вербицкая Л.А. Русская орфоэпия (К проблеме экспериментально-фонетического исследования особенностей современной произносительной нормы). Л.: Изд-во ЛГУ, 1976.–124 с.
5. . Вербицкая Л.А. Давайте говорить правильно. – М.: Высшая школа, 1993. – 143 с.
6. Вербицкая Л.А. Вариатность нормы и типы произнесения // Экспериментально-фонетический анализ речи: Проблемы и методы: Межвуз. сб.– СПб: Изд-во СПбГУ. – Вып. 3. – 1997. – С. 105 -114.
7. Бондарко Л.В., Вербицкая Л. А., Гордина М.В. Основы общей фонетики. – СПб: Изд-во СПбГУ, 1991. - 149 с.
8. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. – М.: Просвещение, 1986. – 272 с.

9. Ганиев Ж.В. Социофонетика и фоностилистика. К методике эксперимента //Социально-лингвистические исследования. – М.: Наука, 1976. – С. 52-62.

Усеинов Т.Б.

БЕДИЙ ЭСЕР ТАЛИЛИНИНЪ ПРИНЦИПЛЕРИ ВЕ УСУЛЛАРЫ МЕСЕЛЕСИНЕ ДАИР

Дослідження здійснено за підтримкою ДФФД України у мережах проекту “Відродження культурної спадщини кримських татар: мова і література”.

Бедий эсернинъ талилине багъышланып, айны меджмуанынъ 2001 сенеси басылган 22 санында, “Эдебий эсернинъ талиль этюв ёллары (орта асырларда язылган назм шекиллери эсасында)” серлевалы макъалемиз дердж олунды.

Элиньгизде олган араштырма исе къайд этильген макъалени девамы демек мумкюн.

Къырымтатар тилинде язылган бедий эсерлер бугуньки куньгедже илим джеэтинден, керекли дереджеде талиль этильмедилер.

Бедий талильнинъ принциплери ве усуллары меселесине, бираз олса да, бу (экинджи) макъаленинъ ярдымы олур деген ниеттемиз.

Мундеридже ве форма. Эдебий эсернинъ усулы (стиль)

Эдебий эсерде (олсун назмий, олсун несрий) икяе этильген шей мундеридже сайылмаз. Реаль омюрден алынган факт мундериджеге ич бир алякъасы ёкъ. Амма о темиз фикир де дегиль.

Бу акъта эдебиятшынаслыкъ бойле формулировка бере:

“Эдебий эсернинъ мундериджеси тасвир (отображение) ве кечяткъан аркетлер боюнджа фикир бильдирмектен ве баа къювдан ибареттир”. Бу алда фикирлер ве баалар бири-биринден айры турмакъ керекмейлер.

Яшайыштан алынган фактлар мундеридже дегиль де предметтир, усул ве васта (приёмы и средства) исе форма дегиль де, бедий эсерни тешкиль эткен материалдыр.

Насыл ритмик тизимни (ритмическое построение), насыл композицион усулны козь огюне алмайыкъ, озюнден озю олар ич бир бедий дегерлик (ценность) ташымазлар.

Айтылгандан бойле нетиджеге кельмек мумкюн: бедий форма тек техника дегиль де – усталыкътыр.

Я. П. Полонский озю озюне суаль къююп джевап бере:

“Лирик шиирни юксек дереджеге еткизмек, тахсин этмек (доводить форму до изящества) не демектир? Бу адамнынъ табиятына аит чешит дуйгъуларны тахсин этмектир... Шиир устюнде чалышмакъ шаир ичюн озю гонъюлю, къальби устюнде чалышмакътыр” [6, с.460].

Базы вакыт араштырмада “Муэллиф озь эсеринде насыл усул ве васталарнен (приёмы и средства) къуллана?” – деген сонъунадже догъру дегиль суаль къоя:

Талиль этиджи тарафындан бойле проблема котерильмеси бедийлик маиетини (суть художественности) денъиштире, догъру менимсевден четке чыкъара ве бедий форманы бутюнлей техник усуллардан ве материалдан ибарет олганы нетиджесине кетире.

Усул ве васталарны истидатсыз яызды да иджадында ишлете биле, асыл яызды исе озю огюнде инсанларгъа омюр теджрибесини еткизмек ниетини къыймакъ керек.

Проблеманы къойганда мундеридже ве форма категориялары арасында бирликни акъылда тутып, яыздынен ишлетильген усуллар акъкъында суаллер берильмек керекмейлер.

Суаль башкъа тюрюлю къююлмалы:

“Бутюн олган бедий формада айры бир элементнинъ манасы ве кереклиги акъкъында не айта биле-синъиз?”

Озь гонъюли, чевре-четинде олып кечкен адиселер ве яшайышнынъ булунувы устюнде фикир этмек яызды ичюн иджадий эмектир. Усул ве васта (приёмы и средства), эльбетте, муим терминлер, анълавлардыр ве оларны конкрет эдебий эсернинъ формасыны огренгенде тиймей, тильни, яни материалны талиль эткенде ишлетмек керек.

В. В. Виноградовнынъ фикирине коре:

“Эдебий тасвирнинъ васталары чешит эдебиятларда ве чешит девирлерде текрарлана, ве янъыдан ишлетиле билелер. Бу нокъта-и назаргъа эасланып чешит эдебиятларда форма ве тасвир васталарынынъ (средства изображения) микъдарыны, умумен алганда, назмий тиль деп адландырмакъ мумкюн. Бунынънен бераберликте назм нутукъынынъ умумий структура хусусиетлери тарихий, миллий чизгилер ве модификациялар иле мурекеплеше билелер” [3, с.132].

Мундеридже ве форма арасында багъны огренип бу фикирге келесин: мундеридже – бу “форманы мундериджеге чевирилювидир”.

“Шу себеп иле бедий огренювнинъ предмети (яни инсан омюри) бутюнлей сёз формасына сарылып, чевирилип эдебий эсернинъ мундериджеси ола” [5, с.60].

Косътерильген процесс эки тарафлыдыр ве форма акъкъында сёз юрсеткенде мундериджени акъылда тутмакъ керек.

Бу меселе боюнджа Гегель бойле яза:

“Форма – бу мундериджени формагъа чевирилювидир” [4, с.224].

Бу эки категория бири-бирине кечкенини козьден чыкъармай, оларны эдебий эсернинъ тизилювинде конкретлештирмек чареси тапыла.